

Διέρχεται σήμερα κρίση η δημοκρατία; Σκέψεις και προβληματισμοί

Καθ. Νικήτας Χατζημιχαήλ

Άρθρο Γνώμης

Οκτώβριος 2024
Αρ.24

Copyright © 2024 | All Rights Reserved

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΕΛΕΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Διεύθυνση: Ανδρέα Ζάκου, Γρ.301, 2404 Έγκωμη, Λευκωσία, Κύπρος.

Τηλέφωνο: +357 22 664470 ■ Email: info@ispd.org.cy ■ www.ispd.org.cy

Το Ινστιτούτο προάγει τον ελεύθερο και ανοιχτό δημόσιο διάλογο που εδράζεται στον ορθολογισμό και στην επιστημονική τεκμηρίωση. Οι απόψεις που εκφράζονται σε δημοσιεύσεις του Ινστιτούτου εκφράζουν αποκλειστικά τον/την συγγραφέα ή τους συγγραφείς και δεν αντανakλούν απαραίτητα τις απόψεις του Ινστιτούτου.

Καθ. Νικήτας Χατζημιχαήλ

Ανώτερος Ερευνητικός Εταίρος

Περί του Συγγραφέα

Ο Νικήτας Χατζημιχαήλ είναι Καθηγητής Ιδιωτικού Δικαίου, Συγκριτικού Δικαίου και Ιστορίας Δικαίου στο Τμήμα Νομικής και Αναπληρωτής Κοσμήτορας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών και Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Κύπρου. Αποφοίτησε με άριστα από τη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (1995) και συνέχισε με μεταπτυχιακές (1997) και διδακτορικές (2002) σπουδές στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Harvard, λαμβάνοντας δις το Βραβείο Addison-Brown. Πριν το διορισμό του στο Πανεπιστήμιο Κύπρου (2006) εργάστηκε στο Πανεπιστήμιο της Oklahoma και το Université Libre de Bruxelles, με αυτοδύναμη διδασκαλία επίσης στο Harvard και το Εθνικό Πανεπιστήμιο του Βιετνάμ. Έχει επίσης διατελέσει επισκέπτης εταίρος στο Πανεπιστήμιο Cambridge και το Πανεπιστήμιο της Βρέμης.

Είναι διευθυντής της σειράς «Κυπριακό Δίκαιο: Θεωρία και Πράξη» του εκδοτικού οίκου Νομική Βιβλιοθήκη και έχει συγγράψει δεκάδες άρθρα σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους. Εκτός από ευάριθμες δικές του εκδόσεις στην ελληνική, έχει δημοσιεύσει ή επιμεληθεί την έκδοση ξενόγλωσσων επιστημονικών εκδόσεων σε 7 διεθνείς εκδοτικούς οίκους (μεταξύ των οποίων η μονογραφία *Preclassical Conflict of Laws* (Cambridge Univ. Press, 2021) και τα συλλογικά έργα *Cross-Border Class Actions: The European Way?* (Sellier, 2013) και *EU Civil Litigation and Third Countries: Which Way Forward?* (Nomos/Hart, 2021).

Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στο το δίκαιο των διεθνών συναλλαγών και της επίλυσης εμπορικών διαφορών, το συγκριτικό δίκαιο, την ιστορία των θεσμών και την μελέτη του συστήματος απονομής δικαιοσύνης.

Διέρχεται σήμερα κρίση η δημοκρατία;

Σκέψεις και προβληματισμοί

Αποτελεί περίπου κοινό τόπο στον δημόσιο λόγο πως η δημοκρατία βρίσκεται σε κρίση. Η δε συζήτηση για το πώς μπορούμε να διεξέλθουμε αυτής της κρίσης παραμένει σταθερά του δημόσιου λόγου, με πολλές ιδέες και προτάσεις να διατυπώνονται, αναζητώντας είτε επιστροφή σε μια πρότερη ιδεατή κατάσταση, είτε μια «φυγή προς τα εμπρός». Είναι προφανές, ωστόσο, πως ούτε οι κατά τεκμήριο καλές προθέσεις, ούτε η «φρεσκάδα» πολλών προτάσεων αποτελούν εγγύηση επιτυχίας.

Πρώτη προϋπόθεση ουσιαστικής παρέμβασης είναι να αποδεχθούμε ότι πρέπει να αντιμετωπίσουμε το φαινόμενο συστημικά, αλλά και με τρόπο συστηματικό. Τα όποια προβλήματα στην διάγνωση και αντιμετώπιση γιγαντώνονται λόγω της αυξανόμενης – ποιοτικά και ποσοτικά – πολυπλοκότητας των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Δεν υπάρχουν εύκολες λύσεις, όπως και δεν υπάρχουν μονοδιάστατες εξηγήσεις. Αυτή η διαπίστωση θα μπορούσε να πει κανείς πως αποτελεί κοινοτυπία. Παραταύτα, αποτελεί γεγονός, σε κάθε περίπτωση, πως να έρχεται σε αντίθεση με τη φυσική τάση του ανθρώπινου εγκεφάλου να απλοποιεί τα πράγματα και τη συνήθη ροπή της σύγχρονης κοινωνίας για μονοαιτιατότητα (monocausality).

Η απώλεια εμπιστοσύνης αποτελεί μείζονα πρόκληση για την φιλελεύθερη δημοκρατία.

Δεύτερη προϋπόθεση είναι να ξεκαθαρίσουμε τις έννοιες, διακρίνοντας ανάμεσα σε δημοκρατία, φιλελευθερισμό αλλά και ρεπουμπλικανισμό (republicanism) - ο οποίος δίνει έμφαση στην πολιτότητα και δεν βλέπει αρνητικά μεικτά πολιτικά συστήματα.

Αυτό που έχουμε κατά νου, συνήθως, είναι τη φιλελεύθερη δημοκρατία, η οποία και όντως δοκιμάζεται από διάφορες προκλήσεις των καιρών. Συνήθως η σύγχρονη φιλελεύθερη δημοκρατία έχει λιγότερα ή περισσότερα ρεπουμπλικανικά χαρακτηριστικά, ξεκινώντας από την αρχή της διακρίσεως των εξουσιών αλλά και την ιδέα των θεσμικών ισοζυγίων (checks and balances), που καθιέρωσε η πρώτη φιλελεύθερη και ρεπουμπλικανική δημοκρατία, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Βεβαίως μια δημοκρατία μπορεί να είναι άμεση, όπως ορισμένα ελβετικά καντόνια αλλά και η επαναστατική Πρώτη Γαλλική Δημοκρατία κατά περιόδους. Συχνά η άμεση

δημοκρατία, όταν ξεφεύγει από την πόλη-κράτος καταλήγει σε συγκέντρωση εξουσίας σε έναν ισχυρό ηγέτη ή μια ηγετική ομάδα (αυτή είναι και η κριτική που ασκήθηκε στον Περικλή και στο δημοκρατικό κόμμα της Αθήνας για την αποδυνάμωση των ενδιαμέσων θεσμών). Ενίοτε οδηγεί σε μια πόλωση μεταξύ του σώματος και της ηγεσίας, με αποτέλεσμα είτε την ανατροπή, είτε την ανάδειξη δημαγωγών ή μια ηγεσία που ακολουθεί τον λαό μπροστά στον φόβο της ανατροπής. Ελλοχεύει επίσης ο κίνδυνος «δημοκρατικής» νομιμοποίησης της συγκέντρωσης απόλυτης εξουσίας στην κορυφή. Δεν είναι τυχαίο ότι την τελευταία χρυσή εποχή του εκδημοκρατισμού ακολούθησε η άνοδος της μη φιλελεύθερης ή ανελεύθερης Δημοκρατίας (illiberal democracy).

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι, κατά τη γνώμη μου, η πρόταση για παραχώρηση του δικαιώματος ψήφου στα 17 χρόνια. Μπορεί η εισήγηση να εμφορείται από καλές προθέσεις αλλά δεν αναμένεται να λύσει το πρόβλημα – μπορεί κιόλας να το επιδεινώσει-οδηγώντας σε πρόσθετη κομματικοποίηση των σχολείων.

Αν θα έπρεπε να δώσω έμφαση σε μία έννοια σχετική με την φιλελεύθερη δημοκρατία θα ήταν η εμπιστοσύνη (trust). Η εμπιστοσύνη αποτελεί αναγκαίο θεμέλιο για κάθε σύστημα όπου οι αποφάσεις δεν λαμβάνονται και εκτελούνται στιγμιαία, χωρίς περαιτέρω συνέπειες, δηλαδή για κάθε πολύπλοκο κοινωνικό και πολιτειακό σύστημα. Κάθε σύστημα που στηρίζεται σε κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ οργάνων στηρίζεται σε ένα βαθμό στην εμπιστοσύνη ότι κάθε φορέας θα επιτελέσει την λειτουργία του. Ιστορικά επιτυχημένες πολιτείες στηρίχθηκαν και σε ένα βαθμό υγιούς εμπιστοσύνης (όχι προγονολατρίας) μεταξύ γενεών.

Η απώλεια εμπιστοσύνης αποτελεί μείζονα πρόκληση συνεπώς για την φιλελεύθερη δημοκρατία. Μιλάμε αφενός για απώλεια «κάθετης» εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς και για απώλεια «οριζόντιας» εμπιστοσύνης, δηλαδή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών και των κοινωνικών ομάδων, αφετέρου.

Εδώ ερχόμαστε στους βαθύτερους λόγους, με κυρίαρχο την πολυδιάσπαση (fragmentation) του κοινωνικού και πολιτικού σώματος, σε ένα περιβάλλον στο οποίο οι διαφορετικές ομάδες που συγκροτούνται, έχουν η καθεμία τα δικά της κανάλια ενημέρωσης και ψυχαγωγίας, με αποτέλεσμα να στερούμαστε κοινών παραστάσεων και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Συχνά βλέπουμε ένα χάσμα. Από την μια πλευρά, αυτοί που εμφανίζονται να συμμετέχουν στην λήψη αποφάσεων, πολιτικοί αλλά και οργανωμένα σύνολα ή ομάδες με αποτελεσματική εκπροσώπηση και πρόσβαση στον δημόσιο

διάλογο. Από την άλλη πλευρά, το ευρύτερο κοινό. Είναι τραγική ειρωνεία πως η προσπάθεια επιβολής λύσεων ή απόψεων άνωθεν – ακόμη κι αν αποβλέπει στην καλή διακυβέρνηση ή γίνεται στο όνομα προάσπισης των δημοκρατικών και φιλελεύθερων αξιών – συχνά διευρύνει την αίσθηση χάσματος.

Πολλές από τις προτάσεις για αντιμετώπιση του προβλήματος είναι αναποτελεσματικές ή και επιδεινώνουν την κατάσταση, επειδή δεν αντιμετωπίζουν το πρόβλημα στην ουσία του ή και φαίνονται να επιβεβαιώνουν την πεποίθηση κοινωνικών στρωμάτων και ομάδων ότι δεν αντιπροσωπεύονται στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι, κατά τη γνώμη μου, η πρόταση για παραχώρηση του δικαιώματος ψήφου στα 17 χρόνια. Μπορεί η εισήγηση να εμφορείται από καλές προθέσεις αλλά δεν αναμένεται να λύσει το πρόβλημα – μπορεί κιόλας να το επιδεινώσει- οδηγώντας σε πρόσθετη κομματικοποίηση των σχολείων. Άλλο παράδειγμα είναι η επιμονή στο όριο θητειών των βουλευτών, που επιτρέπει μεν στα κόμματα την ανανέωση των κοινοβουλευτικών τους ομάδων, αλλά έχει ως κόστος ως προς την απώλεια κοινοβουλευτικής εμπειρίας, αλλά και παρενέργειες, όπως το γεγονός ότι πολλοί κοινοβουλευτικοί βρίσκονται σε αναζήτηση επόμενης καριέρας, πριν καν ολοκληρώσουν τη θητεία τους ως βουλευτές.

Τέλος, κρίσιμο ζήτημα είναι και αυτό της επιδίωξης της εύκολης δημοσιότητας και της επικοινωνιακής διαχείρισης της πολιτικής. Ο ορθός λόγος, η σε βάθος ανάλυση και η επιστημονική γνώση υποχωρούν μπροστά στη πρόσκαιρη δημοφιλία και τα γρήγορα *likes*. Πρόκειται για ένα ζήτημα που έχει φανεί στην πράξη πως έχει δυσμενείς συνέπειες ως προς την ποιότητα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Την ίδια ώρα, βεβαίως, θα πρέπει να παραδεχθούμε, πως και εμείς ως πολίτες, λειτουργούμε όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: διατυπώνουμε άμεσα άποψη, συχνά χωρίς πλήρη συναίσθηση του πώς αυτή διαμορφώθηκε, σκεπτόμαστε κατά ριπές και προτιμούμε τις απλές λύσεις και τις μονοαιτιώδεις εξηγήσεις.

Λειτουργούμε όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: διατυπώνουμε άμεσα άποψη, συχνά χωρίς πλήρη συναίσθηση του πώς αυτή διαμορφώθηκε, σκεπτόμαστε κατά ριπές και προτιμούμε τις απλές λύσεις και τις μονοαιτιώδεις εξηγήσεις.